

2. JAZYKOVĚDA

2.1. Předmět a rozdělení jazykovědy

Lidé si všímali jazyka a uvažovali o něm zřejmě již od nejstarších dob. Svědčí o tom mimo jiné prastará tradice indické gramatiky vrcholící v geniální sanskrtské mluvnici Pāṇiniho ze 6.- 5. století př. n. 1., jakož i hluboké filosofické úvahy a postřehy o jazyce v základních dílech antické filosofie (především v Platónově dialogu Kratylos). Přesto však je systematické zkoumání jazyka speciálními vědeckými metodami poměrně mladé, začíná totiž teprve na přelomu 18. a 19. století. A jak důležité místo zaujímá jazyk mezi ostatními jevy lidské kultury, to si začali vědci jasně uvědomovat ještě později, až v první polovině století dvacátého. V souvislosti s tím si ovšem věda o jazyce - **jazykověda, lingvistika** (z lat. lingua jazyk, řeč) - své cíle vytyčovala jen postupně; jazykovědci se přitom snažili o stále přesnější a adekvátnější vymezení předmětu svého zkoumání.

Soudobá věda dospěla k názoru, že jazyk je sice jen jednou z mnoha složek lidské kultury, že v ní má však postavení ústřední a základní, neboť je zřejmě prvním předpokladem, základnou i univerzálním sdělovacím prostředkem v souboru všech kulturních jevů jako celku. Toto výsadní postavení jazyka staví pak vědu o jazyce do speciálního vztahu k ostatním vědám o člověku. Lingvistika jako věda o komunikaci jazykových sdělení je především centrální disciplínou v rámci **sémiotiky**, tj. nauky o znakové komunikaci sdělení v nejširším smyslu, neboť i jiné, nejazykové systémy komunikace mezi lidmi jsou z jazyka buďto přímo, nebo nepřímo odvozeny, anebo jsou s jazykem ve vzájemném vztahu, v němž jazyk má převážně dominantní postavení (srov. odd. 1.2.). Jakožto jádro sémiotiky zaujímá pak jazykověda ústřední místo i v obecné **vědě o komunikaci** vůbec, jež kromě sémiotiky zahrnuje jak ekonomii (zkoumající výměnu statků a služeb), tak i sociologii a sociální antropologii (zkoumající systém komunikace v lidských společenstvích zajišťovaný mj. výměnou partnerů uvnitř kulturních skupin různými typy rodin, manželství a jiných mezilidských svazků).

Jazyk je zřejmě možno zkoumat z nejrůznějších hledisek, neboť jako univerzální dorozumívací prostředek má jistý vztah ke všem oblastem lidského života. Můžeme se například zaměřit na to, jak básník používá mateřského jazyka jako stavebního materiálu k výstavbě uměleckého díla; jazyk je možno na druhé straně zkoumat třeba i jako objekt přenosu v různých zařízeních spojovací techniky z hlediska úspornosti a spolehlivosti vysílání a příjmu; řeč je možno sledovat psychologickými metodami při jejím zrodu a vývoji u dítěte; jazyk bude středem pozornosti pedagoga a metodika, budou-li hledat nejúčinnější postupy pro jazykovou výuku; neurolog si může všimnout poruch řeči a hledat jejich příčiny. V každém směru bude zájem o jazyk

31

nějak opodstatněný, užitečný a podnětný. Zkoumání jazyka tu ovšem nebude asi konečným cílem, neboť poznatků o něm se dá využívat k objasňování a řešení nelingvistických teoretických i praktických otázek daných oborů. Pro jazykovědu je však právě příznačné, že lidská řeč je předmětem, prostředkem i cílem jejího bádání zároveň. V současné době se lingvistika chápe především jako věda, která se snaží prozkoumat a pochopit jazyk z hlediska jeho vnitřní stavby - struktury, jakož i z hlediska fungování této struktury v mezilidské komunikaci. Ukázali jsme již, že jazykověda není a ani nemůže být od ostatních vědních oborů izolovaná, je však výrazně charakterizována svým přesně vymezeným polem bádání, tj. oblastí lidského jazyka, jeho struktury a fungování, jakož i svými specifickými a v mnoha směrech velice úspěšnými metodami. U disciplíny s problematikou tak mimořádně složitou a mnohostrannou je jenom přirozené, že při definování některých základních pojmů a pro získání některých nezbytných faktů o jazyce používá i poznatků a kritérií některých jiných věd a oborů, například akustiky, teorie informace, fyziologie člověka, psychologie, etnografie atd. Zároveň ovšem i lingvistika přispívá svými poznatky a vědeckými metodami k rozvoji věd ostatních. Ať už je však lingvistika spjata s ostatními vědami jakkoli těsně, je výrazně samostatným vědním oborem, neboť na rozdíl od ostatních věd konečným cílem lingvistiky je poznání systému jazyka, tj. langue, a způsobů jeho realizace, tj. parole.

Jádrem jazykovědy jsou ty disciplíny, které se zabývají jazykovým systémem (tedy jazykem ve smyslu langue) a zkoumají jeho základní roviny (plány). Fonologického plánu si všímá **fonologie** (z řec. fóné zvuk + -lógos). Morfologický systém je zkoumán **morfologií** (z řec. morfé tvar + -lógos). Syntaktický plán je předmětem bádám **syntaxe** (z řec. syntaxis uspořádání k syntattein seřadit, uspořádat). Zkoumáním lexikálního plánu se zabývá **lexikologie** (z řec. lexikon bibliion slovník k lexis způsob řeči, výraz k legein sbírat, mluvit, říci + -logos). Přejít od fonologie k morfologii tvoří **morfonologie** (popř. morfofonematika nebo morfologická fonologie). Je to lingvistická disciplína, jejíž samostatnost se někdy uvádí v pochybnost a jejíž problematika se nezdá začleňovat do fonologie. Zabývá se fonemickou (hláskovou) stránkou morfů a hranicemi mezi morfy. Problematika využití prostředků morfologických pro vyjádření vztahů v jednotkách roviny vyšší - syntaktické - je předmětem **sémantické morfologie** (popř. morfologické sémantiky nebo významosloví). Tato disciplína zkoumá gramatické významy slov a problematiku slovních druhů s tím související.

Vedle základních jazykovědných disciplín, které zkoumají jazyk ve smyslu langue, je několik jiných vědeckých odvětví, jež přistupují k jazyku sice z jiných stránek, ale do jazykovědy se začleňují. Předně je to **fonetika** (z řec. fónétikos patřící ke zvučení, k mluvení z fóné zvučím, mluvím k fóné zvuk), která zkoumá konkrétní zvuky lidské řeči a jejich typy, tj. hlásky, jež jsou skutečnými akustickými koreláty fonémů. Fonetika primárně zkoumá materiální (nikoli znakově komunikační) stránku lidské řeči, tj. stránku artikulační, akustickou a percepční, a ve velké míře využívá metod a prostředků věd přírodních, jakož i instrumentální techniky. Z fonetiky vycházejí dvě normativní praktické disciplíny: **ortopie** (z řec. orthos přímý, pravý + epos slovo, řeč),

32

nauka o obecných zásadách výslovnosti spisovného jazyka, a **ortofonie** (z řec. orthos + fóné zvuk), nauka o správné výslovnosti jednotlivých hlásek jazyka. Poznatků a metod fonetiky využívá také **logopedie** (z řec. logos slovo, řeč + pais dítě), v podstatě disciplína pedagogická, zabývající se prevencí a nápravou poruch řeči a vad ve výslovnosti hlavně u dětí.

Konkrétní jazykové projevy (tedy jazyk ve smyslu parole), zejména podmínky jejich realizace, výběr jazykových prostředků a jejich uspořádání v konkrétních promluvách zkoumá **stylistika** (z fr. stylistique nauka o slohu z lat. stilus písátka, rydlo).

Hromaděním, tříděním a popisem slovní zásoby (lexika), zejména ve slovnících (lexikonech) zabývá se jazykovědný obor, kterému říkáme **lexikografie** (z řec. lexikon (biblion) slovník + grafó píši; lexikografos píšící slovník) neboli slovníkářství.

Teritoriální rozrůzněnost národních jazyků (např. národního jazyka českého nebo slovenského), specifické znaky a rozsah dialektů (místních nářečí) a společensky podmíněných slovníkových vrstev (slangů) zkoumá **dialektologie** (z řec. diálektos rozprava, způsob řeči, různorečí + -logos). Důležitou metodologickou složkou této lingvistické disciplíny je **jazykový zeměpis**. Dialektolog totiž často potřebuje zachytit jazykové nářeční jevy v jejich teritoriálním rozložení na mapách a určit přesně jejich vzájemné zeměpisné poměry. Soubor dialektologických map tvoří **jazykový atlas**.

Jazykovými fakty v největší šíři se zabývá **obecná jazykověda**. Zobecňuje základní poznatky všech dílčích jazykovědných disciplín, koordinuje je a stmeluje v jednotný obraz, který by vystihoval jazyk po všech stránkách v jeho podstatných vlastnostech. Jednou z nejdůležitějších oblastí obecně jazykovědných bádání jsou tzv. **jazyková univerzália** (z lat. universális povšechný, obecný), tj. jevy všem jazykům společné.

Mimo rámec vlastní jazykovědy již stojí **pravopis** neboli **ortografie** (z řec. orthos pravý + -grafia způsob psaní z grafó píši), tj. soubor konvenčních pravidel a zásad, podle nichž se užívá písma. Písmo tvoří samostatný znakový systém, jehož základem jsou grafické symboly (grafémy, písmena) seřazené na ploše do lineárních posloupností, obdobně jako řadíme hlásky, popřípadě slabiky a slova v jazyce mluveném do posloupností v čase. Grafický obraz jazykového projevu v dnešním spisovném jazyce už není pouze formou zápisu mluvené řeči, nýbrž je i složkou systému spisovného jazyka.

2.2. Místo jazykovědy v systému věd

V dřívějších fázích vývoje jazykovědy působila podobně jako v jiných vědách silná všeobecná tendence k autonomii oboru a k čistotě vlastní metodologie. Byl to mimo jiné důsledek snahy obhájit specifičnost jevů daného oboru. Novou fází, která začíná ve 30. letech 20. století, je období, v němž se hlavní zájem obrací k otázkám obecnější povahy, jež jsou společně středem zájmu jazykovědy a jiných blízkých i vzdálenějších vědních oborů, a snaží se je řešit ve vzájemné koordinaci; je to tedy

33

období, za něhož vznikají nové pomezí obory tam, kde byly donedávna vedeny ostré hraniční čáry. Dnešní jazykověda není tedy již od ostatních vědních oblastí izolována, nýbrž těží z nich a zároveň přispívá k jejich vývoji.

V oddíle 2.1 jsme viděli, jak blízký je vztah mezi jazykovědou a obecnou teorií znaku - **sémiotikou** a **sémiologií**. Už F. de Saussure vyslovil názor, že jazykověda je privilegovanou součástí obecné nauky o znacích. Současný francouzský sémiolog Roland Barthes [bart] tvrdí, že sémiologie je součástí jazykovědy, protože ve společenském životě je jazyk nejdůležitějším a nejrozšířenějším systémem znaků. Ať je tomu jakkoli, oba vědní obory se navzájem doplňují: jazykovědec může s úspěchem těžit z poznatků sémiologie (např. při zkoumání významu jazykových znaků) a sémiotik opět z poznatků jazykovědy (např. při popisu systému ostatních znakových kódů).

Dnešní jazykověda přispívá k jednotě vědeckého poznání a k unifikaci věd také tím, že se sblízuje s **kybernetikou** (z řec. kybernétés kormidelník). Kybernetika je věda o řízení a sdělování jak v neživých, tak v živých formách hmoty. Studuje takové systémy, které jsou s to přijímat informace, uchovávat je a využívat jich k řízení. Pojem stroje jako abstraktního systému převádějícího a zpracovávajícího informace je základní pojem, který spojuje vědy navzájem na první pohled velice odlehlé, jako je například neurofyziologie, biologie, psychologie, ekonomie, lingvistika, pedagogika aj.

V současné jazykovědě má značné uplatnění matematická **teorie informace** i její aplikace na problematiku přenosu zpráv sdělovacími prostředky - **teorie komunikace** - která je jednou ze základních disciplín kybernetiky. V těchto teoriích se staví matematicky formulovaný pojem informace na úroveň nejobecnějších kategorií, jako jsou hmota a energie. Z hlediska teorie komunikace má každý sdělovací systém stejné základní schéma. Naše schéma v oddíle 1.3 je pouze modifikací základního komunikačního systému, jaké uvádí zakladatel teorie informace americký matematik Claude Shannon. Z hlediska teorie informace je jazyk (ve smyslu langue) nerovnoměrný kód s velkým základem; znamená to, že má hodně různých znaků nestejně délky. Je to jeden z rysů, jímž se jazyk jako **přirozený kód** odlišuje od **technických (umělých) kódů** (jimiž jsou například kódy počítačové, kódy traťové, letecké, námořní aj.). Jazyk je dále dvojstupňová struktura, má tzv. dvojí členění (srov. odd. 1.1); typický technický kód je naproti tomu struktura jednostupňová, skládá se pouze ze signalizačních prvků nerozlišujících význam a pravidel jejich spojování. Jazyk má k myšlení vztah bezprostřední (srovnej odd. 1.4), kdežto umělý kód je k myšlení ve vztahu zprostředkovaném, a to právě skrze jazyk. Jazyk je kód přirozený, rozvíjí se podle svých přirozených zákonitostí; je to vývoj plynulý, nepřetržitý. Naproti tomu zákonitosti vzniku a vývoje umělého kódu jsou kvalitativně jiné, jde zpravidla o přímočaré zdokonalování, obvykle je to vývoj přetržitý. Přes rozdíly mezi přirozeným kódem (jazykem) a umělými, technickými kódy je přístup k jazyku z hlediska teorie informace a komunikace v zásadě užitečný, protože komunikace (sdělování) je pojem značně širší než jazyk v běžném slova smyslu. Zahrnuje mnoho jevů, které jsou sice v něčem jazyku podobny, ale jsou často jednodušší. Začneme-li od nejelementárnějších forem sdělování, je možno vysledovat jisté elementární principy komunikačního procesu, a ty ovšem platí i v jazyce.

Důležité je také to, že teorie informace poskytuje matematické metody měření množství informace. Tím byly vytvořeny předpoklady pro exaktní řešení problému přenosu, uchování a zpracování informací. Teorie informace není tedy vzhledem k lingvistice jen pomocnou pomezí vědou, nýbrž zásadním způsobem přispívá k poznání kvantitativních stránek jazykového systému a jeho fungování v komunikačním procesu.

Matematika dnes pronikla téměř do všech odvětví jazykovědy, a to hlavně tam, kde se uplatňují statistická zkoumání. Tak například v lexikologii a lexikografii se užívá matematických metod při zkoumání frekvence (četnosti) slov nebo slovtvorných prostředků. V morfologii se kvantitativní studium uplatňuje při analýze funkčního zatížení jednotlivých tvarů (pádových, rodových, čísla apod.) nebo při zkoumání morfologické homonymie. Ani ve fonologii, stylistice, dialektologii a jiných jazykovědných disciplínách se dnes bez statistických metod neobejdeme. Zajímavých výsledků bylo dosaženo rovněž při statistickém zjišťování stáří jazyků s pomocí tzv. lexikální statistiky (glottochronologie).

Prostřednictvím matematiky se dnešní jazykověda dostává do kontaktu s důležitými oblastmi praktické aplikace, které se objevily teprve v době poměrně nedávné - koncem 40. let našeho století. Jazykovědných zkušeností a metod se mimo jiné využívá při vytváření strojových jazyků pro překládací stroje, pro stroje zpracovávající informace a pro slovní ovládání strojů. **Strojové jazyky** jsou kódy, s nimiž pracují jednotlivé typy elektronických počítačů. Další velkou oblastí aplikace je **strojový překlad**, jehož technické předpoklady jsou vypracovány. Aby mohly překládací stroje úspěšně pracovat, je nutno budovat zvláštní odvětví aplikované (užité) lingvistiky, jehož hlavním úkolem je prozkoumání všech prvků jednotlivých jazykových plánů z hlediska materiálu pro překládací stroje a přesného pracovního návodu, tzv. **algoritmu** (z arab. al-Chwárizmí = jméno arabského matematika z 9. století). Algoritmem zde rozumíme posloupnost instrukcí, podle nichž někdo nebo něco řeší nějaký úkol (například žák nebo samočinný počítač podle jistého algoritmu vypočítává druhou odmocninu nějakého čísla). Konkrétním realizováním algoritmu jazykem srozumitelným počítači vzniká **program** (z tec. prógramma předběžné oznámení), tj. přesný popis technických instrukcí, podle nichž se řeší nějaká úloha. Některé ze současných teorií jazyka předpokládají, že jazykový systém existuje ve vědomí lidí v podobě algoritmu.

Všem těmto disciplínám, které zkoumají jazyk kvantitativními matematickými metodami, říkáme souhrnně **kvantitativní lingvistika**. Vedle toho se v jazykovědě uplatňuje řada nekvantitativních matematických postupů (z teorie množin, abstraktních algeber, teorie automatů, teorie her aj.), s jejichž pomocí lze zejména sestavovat formalizované abstraktní modely systémových jazykových jevů a jazyka vůbec. Takové postupy se pak často nazývají souborně **algebraická lingvistika**. Pro kvantitativní a algebraickou lingvistiku se užívá společného označení **matematická lingvistika**. Z matematické, zejména algebraické lingvistiky se vyvinulo i nové odvětví aplikované

35

lingvistiky - **strojová (počítačová, počítačová) lingvistika**, která se na jedné straně věnuje zkoumání různých stránek jazyka s pomocí počítačů, na druhé straně spolupracuje při vytváření nového programového vybavení počítačů, které by umožnilo člověku komunikovat s počítačem pomocí přirozeného jazyka.

Proces realizace jazyka - mluvní akt - zkoumá nejen lingvistika, nýbrž i psychologie. Již řadu desetiletí se rozvíjí pomezí disciplína **psychologie řeči**, v novějším stadiu pak širše pojatá **psycholingvistika**. Psycholingvistika je orientována na výzkum psychofyziologických předpokladů řeči, psychických procesů spojených s řečí, mentální funkce řeči, jakož i na výzkum vzniku a vývoje řeči u dítěte. Psychologie řeči musí přihlížet i k poznatkům anatomie a fyziologie člověka (zejména jeho centrální nervové soustavy) a k poznatkům z oblasti psychopatologie (defektologie). Psycholingvistika osvětluje především mechanismy řeči, proto se jejích výsledků využívá i pro praktické potřeby jazykové výuky. Psycholingvistické poznatky nelze ovšem ztotožňovat s analýzou vlastního abstraktního jazykového systému (langue).

Působení jazyka na společnost a vliv společenských činitelů na jazyk, jevy charakteristické pro situace, při nichž se různá jazyková společenství dostávají do kontaktu (např. jevy bilingvismu čili dvojjazyčnosti a mnohojazyčnosti), různé společenské funkce jazyka a jiné problémy z okruhu vztahů jazyka a společnosti (viz oddíl 1.2 a 3.) jsou předmětem zájmu **sociologie jazyka**, jejíž současná podoba se označuje termínem **sociolingvistika**. Tato disciplína se například pokouší odhalit vztahy jistého jazyka, popřípadě celého jazykového typu a charakteru společenství, jež ho užívá. Upozorňuje na základní rysy, které jsou společné jazykovým a sociálním strukturám, například na existenci binárních (dvojjazyčných) a ternárních (trojjazyčných) opozic ve struktuře

jazyka a ve struktuře lidských kultur, a snaží se tyto korespondence vysvětlit.

Spojitosť **filosofické problematiky** s otázkami jazyka je velmi stará. Filosofové se od pradávna zajímali mimo jiné o otázky znaku a významu, neboť to jsou kategorie, jež mají nesmírnou důležitost pro osvětlení vzájemného vztahu lidského ducha a světa. V antice se těmto otázkám věnovala mimořádná pozornost například u Platóna, u sofistů a stoiků a později také v patristice (hlavně u sv. Augustina), ve středověku pak u scholastiků; v novější době hrají tyto problémy důležitou roli v díle Baconově a Leibnizově, ve 20. století pak u pragmatiků a ve filosofii fenomenologické. Nejnověji se stala problematika jazyka středem zvláštní pozornosti u Wittgensteina a neopozitivistů, kteří se zabývali hlavně jazykem vědy, jakož i v anglické filosofii, jež se nazývá také filosofii každodenního jazyka. Poslední dva směry vznikly ve 30. letech 20. století zčásti pod vlivem rakouského filosofa Ludwiga Wittgensteina (1889-1951); chtěly dokonce omezit veškerou filosofickou problematiku na logickou analýzu jazyka. Většina soudobých filosofických směrů nesdílí toto extrémní pojetí jazyka a významu jako jediného předmětu filosofie, nicméně staví otázky jazyka na velmi důležité místo v problematice filosofické. Jazykověda po celou dobu své existence dochází k badatelským výsledkům a teoretickým závěrům, které mají filosofický dosah a vyžadují vzájemnou spolupráci z obou stran. O této okolnosti svědčí i známý

36

Wittgensteinův aforismus, že „do jedné kapky jazykovědy je kondenzováno celé mračno filosofie“. Jazykové systémy a prostředky studuje nejen lingvistika, nýbrž i **logika**. Logika je však nestuduje z hledisek lingvistických, nýbrž vzhledem k analýze nejobecnějších pravdivostních podmínek jazykových výrazů a vzhledem ke vztahu vyplývání. Jejím předmětem může být jazyk přirozený, častěji jím však jsou formalizované jazyky uměle konstruované; u nich jsou zadány symboly, jichž se užívá, pravidla jejich užívání a popřípadě i sémantická interpretace symbolů. Nicméně i logika musí řešit řadu podobných otázek jako jazykověda (zejména otázky sémantické a syntaktické). Proto je mezi oběma disciplínami živý styk a vzájemně si obě pomáhají řešit společné problémy. Některé směry v současné lingvistice velmi značně využívají logických metod a způsobů formalizace.

Z pomezí věd filosofických se s jazykovědou sblížila a pod její metodický vliv se dostala v novějších fázích svého vývoje (zejména od 30. let našeho století) také **estetika**, hlavně pak estetika literárněvědná, neboť mezi všemi konkrétními sémiotickými systémy byl právě přirozený jazyk teoreticky nejlépe prozkoumán. O toto sblížení se zasloužila především estetika a jazykověda tzv. pražské školy (členové Pražského lingvistického kroužku, na prvním místě Jan Mukařovský a Bohuslav Havránek).

Do okruhu zkoumání problematiky přirozených jazyků patří také **teorie překladu**. Je to vlastně pomezí obor mezi jazykovědou, literární vědou a filosofii. K základním problémům teorie překladu patří sémantické otázky. Překlad je totiž proces, v jehož průběhu se v přijímajícím jazyce tvoří významově nejbližší a stylisticky co nejpřirozenější ekvivalent sdělení zadaného ve výchozím jazyce. K tomu je nutná jak vysoká úroveň ovládnutí daných jazykových struktur, tak i důkladné proniknutí do rozdílů v kulturách daných jazykových společenství.

Dlouholetý společný vývoj a bohaté oboustranné vztahy sdílejí s jazykovědou ty obory, jež se tradičně shrnovaly pod pojem **filologie** (z řec. filología láska k vědám, učenost). Filologii v širším - a starším - slova smyslu se rozumí všechna věda o jazyce a textech, i s vědou o literatuře. V tom smyslu se užívá například termínu klasická filologie a konatelského jména filolog. Dnes se častěji užívá termínu filologie v užším smyslu. Rozumí se jím práce s jazykovými texty, jejich kritické hodnocení a interpretace jejich obsahu z hlediska historického, kulturního i společenského. Obyčejně takto filologicky zkoumáme závažnější texty umělecké, někdy i odborné literatury, které jsou součástí kulturního dědictví nějakého lidského společenství. Tím se dostává filologie do blízkého sousedství literární vědy a bývá s ní často i ztotožňována. Při filologické interpretaci je přirozeně nutno používat i poznatků a metod jazykovědných, stejně jako jazykověda musí brát v úvahu filologické metody interpretace textů, jakož i výsledky této interpretace. Z toho plyne těsná spolupráce jazykovědy a filologie. Filologická kritika má také význam pro **historiografii** (např. v otázce pravosti nebo datování historicky významných památek jazykového charakteru). Historie

jako věda může těžit materiálově nebo metodologicky i z některých speciálních jazykových

37

prací. Tak například jsou pro historii nesmírně důležité poznatky dosažené srovnávací jazykovědou, neboť ty mohou přinést i doplnit mnoho informací kulturně historických týkajících se raných stadií vývoje těchto společenství, jež mluví příbuznými jazyky a jež v minulosti tvořila jednotu. (Toto tvrzení by se dalo bohatě doložit příspěvky slovanské jazykovědy pro poznání nejstarších dějin Slovanů, i jazykovědnými výzkumy indoevropskými, s jejichž pomocí se dá dokreslit naše představa o životě starých Indoevropanů.)

38

4. SLAVISTIKA A BOHEMISTIKA

4.1. Přehled vývoje slovanské jazykovědy

Nepřihlížíme-li k ojedinělým a nesoustavným pokusům v 16. - 18. století srovnávat slovní zásobu a mluvnici různých slovanských jazyků, byla slovanská jazykověda založena jako skutečná věda teprve Josefem **Dobrovským** (1753-1829). Dobrovský se pokusil roztřídit slovanské jazyky a určit mezi nimi místo staroslověnštiny. Pro slavistiku měly mimořádný význam jeho *Dějiny českého jazyka a literatury* (*Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, 1792) svou slavistickou srovnávací metodou, jakož i základy staroslověnštiny (*Institutiones linguae slavicae; dialecti veteris*, 1822) jako první systematická mluvnice jazyka staroslověnského. Vědecký systém mluvnických prací Dobrovského byl po dlouhou dobu vzorem pro další slavisty zpracovávající mluvnice ostatních slovanských jazyků. Dobrovský ovlivnil nejen slovanskou jazykovědu v našich zemích, ale působil svým dílem a osobností i za hranicemi. Velký význam měla pro rozšíření vlivu Josefa Dobrovského jeho cesta do severských zemí a Ruska r. 1792, při níž navázal osobní kontakt s některými významnými jazykovědci zahraničními. V Polsku například byl pod vlivem Dobrovského lexikograf Samuel Bogumił **Linde** (1771-1847), autor velkého slovníku polštiny (*Słownik języka polskiego I-IV*, 1807-1814). V Čechách se podobné dílo uskutečnilo o něco později zásluhou Josefa **Jungmanna** (1773-1847) (*Slovník česko-německý I-IV*, 1835-1839). V Rusku mělo dílo Dobrovského velký ohlas a dostalo se mu tam důstojného pokračovatele v Alexandru Christoforoviči **Vostokovovi** (1781-1864), zejména spisem *Razsuzdenije o slavjanskom jazyke* (1820). Vostokovovi se podařilo na základě znalosti nejstarších tehdy známých slovanských rukopisů (*Ostromirova evangeliáře* aj.) rozřešit některé problémy, do té doby i Dobrovskému nejasné (vysvětlil například povahu nosovek a jerů ve staroslověnštině). Vostokov sestavil rovněž *Slovar' cerkovnoslavjanskago jazyka* (1858-1861), *Grammatiku cerkovnoslavjanskago jazyka* (1863) a jako pečlivý editor vydal i řadu významných starých slovanských památek.

Jinými cestami šel druhý pokračovatel Dobrovského, slovinský jazykozpytec Bartolomej (Jernej) **Kopitar** (1780-1844), známý jednak svou mluvnici slovinštiny (*Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark*, 1808), jednak tzv. pannonskou teorií o původu staroslověnského jazyka. Podle Kopitarova pojetí byla staroslověnština jazykem pannonských Slovanů; teorie byla vyvrácena Vatroslavem Jagićem. Zásluhy o poznání srbochorvátštiny získal v té době Vuk Stefanovič **Karadžić** (1787-1864), když vydal srbocharvátskou mluvnici (*Pismenica srpskoga jezika, po govoru prostoga naroda napisana*, 1814) a slovník (*Srpski rječnik, istumačen nemački-*

63

jem i latinskijem riječima, 1818). Karadžić je velmi známý rovněž jako sběratel ústní slovesnosti.

Z přímých žáků Dobrovského se v našich zemích o slavistiku zasloužil nejvíce Pavel Josef **Šafařík** (1795-1861), a to zejména v oboru slovanských starožitností. Věnoval rovněž nemalou pozornost slovanským jazykům; nedosahoval ovšem v jazykovědě velikosti svého učitele. Mimo jiné je autorem *Dějiny slovanských jazyků a literatur* (*Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826).

Po Vostokovovi nastoupila v době Šafaříkově v Rusku nová slavistická generace, z níž se nejvíce proslavil Izmail Ivanovic **Sreznevskij** (1812-1880). Slavistice přispěl rozvíjením problematiky

vzájemných vztahů slovanských jazyků a dialektů (O slavjanskich narečijach, 1845), jakož i činností ediční a slovníkem k staroruským památkám (Materiály dlja slovarja drevne-russkogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam; posmrtně 1893-1912).

Novou etapu ve slovanské jazykovědě zahajuje slovinský badatel Franjo **Miklošič** (1813-1891), žák Kopitarův. Uplatňuje v jazykovědě historickosrovnávací hledisko podle novějších metod, jak je formulovali například Franz Bopp a Jakob Grimm, a to jak ve své mluvnici staroslověnštiny (Lautlehre und Formenlehre der altslovenischen Sprache, 1850), tak zejména v rozsáhlé Srovnávací mluvnici slovanských jazyků (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I-IV, 1852-1875). Největší cenu mají jeho výklady syntaktické. Miklošič vynikl rovněž jako autor velkého Slovníku jazyka církevněslovanského (Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum emendatum auctum, 1862-1865) a doposud jediného úplného etymologického slovníku slovanských jazyků (Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, 1886). Miklošičovo dílo je ceněno hlavně pro rozsáhlý a prakticky utříděný materiál, méně pak pro srovnávací výklady.

Teoreticky předčil Miklošiče August **Schleicher** (1821-1868), badatel v oblasti indoevropštiny, původce biologické koncepce vývoje jazyka. Jazyk byl pro něj živý organismus, který se řídí stejnými přírodními zákonitostmi jako živé bytosti. Pokoušel se rekonstruovat indoevropský prajazyk a klasifikovat indoevropské jazyky na základě své rodokmenové teorie (Stammbaumtheorie). V slavistice má význam především pro zpracování staroslověnského tvarosloví (Formenlehre der kirchenslawischen Sprache, 1852) a rekonstrukci mluvnice vymřelé polabštiny (Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache, 1871). Materiálově se opíral o Miklošiče.

Z ruské slavistiky té doby jmenujme aspoň Aleksandra Afanasjeviče **Potebnju** (1835-1891), který se zasloužil zejména o originální teoretické zpracování ruské syntaxe na širokém srovnávacím základě (Iz zapisok po ruskoj grammatike I-II, 1874).

V Srbsku klade v polovině 19. století základy vědecké mluvnici Đuro **Daničić** (1825-1882), jenž byl rovněž průkopníkem bádání v historické mluvnici a dialektologii srbské (Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka, 1874) a autorem slovníku Rečnik iz književnih starina srpskih I-III (1863-1864).

64

S rozvojem mladogramatického směru v 70. letech 19. století, který přináší zejména soustavný zájem o hláskosloví a zdůrazňuje význam dialektologie, objevili se ve slavistice dva mimořádně nadaní badatelé: Leskien a Jagić. August **Leskien** (1840-1916) byl jednou z vůdčích osobností a jedním z průkopníků mladogramatické školy a jejích metod historickosrovnávacího studia. Dodnes oblíbené a používané slavistické práce Leskienovy se týkají hlavně staroslověnštiny (Handbuch der altbulgarischen Sprache, 1871; Grammatik der altbulgarischen Sprache, 1909). Je rovněž autorem zevrubné mluvnice srbocharvátštiny (Grammatik der serbokroatischen Sprache I, 1914). Vatroslav **Jagić** (1838-1923) vynikl jako vydavatel staroslověnských památek (Zografského čtveroevangelia, Mariánského čtveroevangelia, Kyjevských listů aj.). I srovnávací jazykovědná bádání Jagićova vycházela především z jazyka staroslověnského (Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache, 1900, 1913). Jímí přesvědčivě vyvrátil pannonskou teorii B. Kopitara a F. Miklošiče. Dodnes mají značnou materiálovou hodnotu i Jagićovy Dějiny slovanské filologie (Istorija slavjanskoj filologii, 1910). Jagić byl jedním z nejvzdělanějších a pracovně nejplodnějších představitelů slavistiky pojmávané široce jako komplexní bádání o všech slovanských jazycích, literaturách i folklóru.

V období nástupu mladogramatiků ožívá i organizační úsilí a snaha soustředit slavistickou práci na společné základně. Jagić zakládá důležitý slavistický orgán Archiv für slavische Philologie (1876-1929), u nás vznikají Listy filologické (od 1874), v Rusku Russkij filologičeskij vestnik (od 1879), v Polsku Prace filologiczne (1885-1937).

Mimo mladogramatický proud stojí jeden z jeho prvních kritiků, Polák vyučující na ruských univerzitách (v Kazani a Petrohradě), Jan Baudouin de **Courtenay** (1845-1929), originální předchůdce fonologie, který vedle dominující diachronické metody hájil ve filologii i synchronický přístup k jazyku, jsa do jisté míry inspirován zcela originálními raně fonologickými názory svého

geniálního kazaňského žáka Mikołaje **Kruszewského** (1851-1887). Baudouinem de Courtenay byl silně ovlivněn i slovinský slavista Vatroslav **Oblak** (1864-1896), který se zabýval především slovanskou dialektologií a původem staroslověnštiny (Macedonische Studien, 1896).

K přeceňování a univerzalizaci mladogramatických metod měl kritický poměr i český jazykovědec Josef **Zubátý** (1855-1931), neobyčejně poučený v indoevropské komparatistice. Jeho nejvýznamnější práce se týkají indoevropské a slovanské etymologie a syntaxe. (Z jeho díla vyšly souborně Studie a články I-II, 1945-1954.)

Na Jagiće u nás navazuje zejména František **Pastrnek** (1853-1940), Václav **Vondrák** (1859-1925) a Josef **Vajs** (1865-1959). Z jejich prací jsou kromě různých edic dosud užitečné především ty, které se týkají staroslověnštiny: Pastrnkovo zpracování Tvarosloví jazyka staroslověnského (1909), Vondrákova Attkirchenslavische Grammatik (1900, 1912) a Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I-II (1906-1908), jakož i Vajsova Rukověť hlaholské paleografie (1932) a studie i edice z oblasti charvátskohlaholského písemnictví.

65

Z ruských slavistů byl mladogramatikům metodologicky blízký Aleksej Ivanovič **Sobolevskij** (1856-1929), autor staroslověnské mluvnice (Drevnij cerkovno-slavjanskij jazyk, 1891), indoeuropeista Filipp Fjodorovič **Fortunatov** (1848-1914), zasahující podnětně vedle indoeuropeistiky hlavně do otázek slovanského hláskosloví (Kratkij očerk sravnitel'noj fonetiki indoevropskich jazykov, 1922; Lekcii po fonetike staroslavjanskogo jazyka, 1919), a jeho pokračovatel Aleksej Aleksandrovič **Šachmatov** (1864-1920), který se kromě ruštiny zabýval zejména staršími obdobími slovanských jazyků (Očerk drevnejšego perioda ruskogo jazyka, 1915) a ruskou skladbou. Fortunatov i Šachmatov věnovali značnou pozornost slovanskému přízvuku.

V poslední čtvrtině 19. století přispívá nemalou měrou k rozvoji slavistiky i řada mladogramaticky orientovaných jazykovědců polských. Na prvním místě to byl Alexander **Brückner** (1856-1938), jehož dílo bylo završeno etymologickým slovníkem (Słownik etymologiczny języka polskiego, 1927). Význačné jsou rovněž jeho dějiny slovanské jazykovědy (Slavisch - Litauisch, 1907). O postavení polštiny mezi ostatními slovanskými jazyky pojednal podrobně ve svém díle obecně lingvisticky orientovaný Jan **Rozwadowski** (1867-1928) a Kazimierz **Nitsch** (1874-1958), známý dialektolog. Jan **Łoś** (1860-1928) věnoval své badatelské úsilí poznání dějin polštiny. Roku 1908 vzniká v Krakově polský slavistický časopis Rocznik slawistyczny.

Mladogramatická škola měla ovšem své žáky i v ostatních slovanských zemích. U nás to byl Oldřich **Hujer** (1888-1942); ten v mladogramatickém duchu zpracoval Slovanskou deklinaci jmennou (1922) a vydal praktickou příručku Úvod do dějin jazyka českého (1914, 1924, 1946), jež zasazuje vývoj češtiny do rámce slovanského.

U Jihoslovanů je třeba zmínit se v souvislosti s tímto obdobím o Bulharech Ljubomiru **Miletičovi** (1863-1937), Benju **Conevovi** (1863-1926) a Stefanu **Mladenovovi** (1880-1963). Všichni tři přispěli svou prací k poznání dějin bulharštiny a poměru bulharštiny k ostatním slovanským jazykům. Miletič se věnoval ve větší míře i bulharské dialektologii. Autorem úvodu do srovnávací slovanské jazykovědy (Slovanski jeziki I, 1938) je Slovinec Rajko **Nahtigal** (1877-1957), jenž věnoval srovnávací práce ruskému přízvuku a zabýval se soustavně i staroslověnštinou. Řadě srovnávacích problémů slovanských, otázkám obecně jazykovědným, jihoslovanské dialektologii a dějinám srbocharvátštiny zasvětil své dílo významný srbský lingvista Aleksandr **Belić** (1876-1960). Slavistika se začala ve větší míře rozvíjet na počátku 20. století i v neslovanských zemích. V západní Evropě se slovanská jazykověda rozvinula zejména ve Francii. Jeden z největších světových lingvistů té doby Antoine **Meillet** (1866-1936), hlavní představitel sociologického směru v jazykovědě, zabýval se praslovanštinou v knize Le slave commun (1924), dále také slovanskou etymologií a staroslověnštinou (Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, 1902-1905). S Meilletovým dílem těsně souvisejí i práce o staroslověnštině a srovnávací mluvnici slovanských jazyků André **Vaillanta** (1890-1977). Jednotlivým slovanským jazykům (češtině, ruštině, makedonštině) věnoval pozornost André **Mazon** (1881-1967). Francouzská

66

slavistika má i svůj odborný časopis Revue des études slaves (od 1921). Mezi západními slavisty

zaujímá významné místo Holanďan Nicolaas **van Wijk** (1880-1941), znalec staroslověnštiny a badatel v oblasti slovanského přízvuku a mezislovanských jazykových vztahů. Stručný srovnávací přehled slovanských jazyků podává jeho studie *Les langues slaves: de l'unité à la pluralité* (1937). V neposlední řadě se zasloužila o rozvoj slavistiky i jazykověda německá. Tu je třeba jmenovat autora nedokončeného etymologického slovníku slovanského (*Slavisches etymologisches Wörterbuch*, 1908-1914) Ericha **Berneker** (1874-1937), Reinholda **Trautmanna** (1883-1951), který sestavil baltoslovanský slovník (*Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, 1923) a přehled slovanských jazyků (*Die slavischen Völker und Sprachen*, 1947, 1948), a Maxe **Vasmera** (1886-1962), autora etymologického slovníku ruského (*Russisches etymologisches Wörterbuch I-III*, 1951-1958). Pevné místo má slavistika i v zemích severských. Jejimi nejstaršími představiteli jsou finský slavista Jooseppi Julius **Mikkola** (1866-1946), odborník v oblasti praslovanské mluvnice (*Urslavische Grammatik I-III*, 1913-1950), a norský vědec Olaf **Broch** (1867-1961), který se specializoval na slovanskou fonetiku a dialektologii. O přejímání slov z jazyků germánských do slovanských napsal významnou práci Dán Adolf **Stender-Petersen** (1893-1963).

Období mezi dvěma světovými válkami znamenalo značné oživení vědecké práce v celé slavistice. Slovanským jazykovědcům se dostává lepších možností publikačních zakládáním nových odborných časopisů: v Praze vzniká *Slavia* (od 1922) a *Byzantinoslavica* (od 1929), v Německu *Zeitschrift für slavische Philologie* (od 1925) a v Paříži již zmíněná *Revue des études slaves* (od 1921), v Polsku vedle staršího časopisu *Rocznik sławistyczny* (od 1908) také *Slavia occidentalis* (od 1921) a v Anglii *Slavonic Review* (od 1922, později s názvem *Slavonic and East European Review*). Organizačně se upevňuje slavistická práce pořádáním sjezdů slovanských filologů. První z nich se konal r. 1929 v Praze a druhý r. 1934 ve Varšavě; třetí se měl konat r. 1939 v Bělehradě, ale začátek druhé světové války zabránil jeho uskutečnění, byly z něho vydány pouze přípravné práce a referáty. (Čtvrtý slavistický sjezd byl uspořádán po válce r. 1958 v Moskvě, pátý r. 1963 v Sofii, šestý r. 1968 opět v Praze, sedmý r. 1973 opět ve Varšavě, osmý r. 1978 v Záhřebu; devátý se konal r. 1983 v Kyjevě, desátý 1988 opět v Sofii a jedenáctý r. 1993 v Bratislavě.)

V duchu tradice předválečné slovanské jazykovědy pokračovali někteří čelní představitelé pozdější generace lingvistů. U nás to byl v oboru staroslověnštiny a dějin slavistiky Miloš **Weingart** (1890-1939), autor známé *Rukověti jazyka staroslověnského* (1938) a staroslověnské chrestomatie *Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského* (1938, druhé vydání připravil J. Kurz r. 1949). Jeho vrstevník Josef **Vašica** (1884-1968) se zasloužil o poznání liturgické povahy Kyjevských listů a o prozkoumání právních památek církevněslovanských; velmi užitečný je jeho *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze* (1957). Staroslověnštině zasvětil své dílo i Pastrnkův žák Josef **Kurz** (1901-1972), znalec staroslověnské paleografie, odborník v oblasti syntaxe, zejména řeckých vlivů na staroslověnštinu, a editor evangeliáře *Assemanova* (I. díl s J. Vajsem 1929, II. díl 1955). Na velké etymologické dílo J.

67

Zubatého navázal Václav **Machek** (1894-1965); vyvrcholením jeho vědecké práce je *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957) a *Etymologický slovník jazyka českého* (1968). Stál rovněž u zrodu koncepce velkého kolektivního díla - *Etymologického slovníku slovanských jazyků*. Hlavní osobností při zpracování a vydávání tohoto grandiózního díla se stal generačně mladší František **Kopečný** (1909-1990), významný etymolog, slavista a bohemista, jenž je hlavním autorem dvou svazků prvního dílu tohoto slovníku (*Slova gramatická a zájmena*, 1973). (Uvedený etymologický slovník pokračuje nyní jako *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* pod redakcí Evy Havlové, Adolfa Erharta a kol.) Slovanskou filologii obohatilo také dílo bohemisty Františka **Trávníčka** (1888-1961), zejména jeho práce týkající se syntaxe ve starších obdobích jazyka (*Neslovesné věty v češtině I-II*, 1930-1931, *Historická mluvnice československá*, 1935, aj.), českého dialektologa a dialektologa slovenštiny Václava **Vážného** (1892-1966), především výzkumy charvátských osad v Československu, a slovenského badatele Jána **Stanislava** (1904-1977), který se zabýval otázkou počátku i dějinami jazyka staroslověnského (*Dejiny slovenského jazyka I-V*, 1956-1973, *Starosloviensky jazyk I*, 1978).

V Polsku byla slavistika v jazykovědě rozvíjena čelným vědcem meziválečného období Tadeuszem

Lehrem-Splawińskim (1891-1965), odborníkem v otázkách původu Slovanů, slovanského přízvuku, gramatiky vymřelé polabštiny aj. (O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, 1946), a Janem **Otrebskim** (1889-1971), který pracoval v problematice starého slovanského hláskosloví, etymologie a slovanských vlastních jmen. Z ostatních polských slavistů, jejichž významnější díla vznikala před druhou světovou válkou, je třeba uvést aspoň dialektology Mieczysława Maleckého (1903-1946) a Kazimierze **Nitsche** (1874-1958), kteří r. 1934 vydali jazykový atlas polského Podkarpací. Pod redakcí K. Nitsche vyšel pak v letech 1957-1961 Mały atlas gwar polskich I-IV. Vedle nich se zabýval polskou dialektologickou problematikou i Zdzisław **Stieber** (1903-1980) a Witold **Doroszewski** (1899-1976). V neposlední řadě je třeba mezi polskými slavisty uvést Stanisława **Urbańczyka** (* 1909), zabývajícího se kulturně jazykovými jevy v období praslovanském (Religia pogańskich Słowian, 1947) a jazykovými vztahy česko-polskými (Biblia królowej Zofii, 1946, 1965, 1967).

V Bulharsku pracoval slavista Ivan **Lekov** (1904-1978), jenž zkoumal vztahy mezi bulharštinou a východoslovanskými jazyky a zabýval se také problémy slovanského slovesa. Ze slavistického hlediska se obíral sémantikou bulharského slovesa i bulharista Ljubomir **Andrejčin** (1910-1975). V oboru bulharské dialektologie, dějin bulharštiny a staroslověnštiny pracoval Kiril **Mirčev** (1902-1975). Lekovův a Andrejčinův žák Svetomir **Ivančev** (1920-1991) rozvinul pak své porovnávací bulharsko-české studie do obecně slavistické roviny.

V Jugoslávii zpracovával problematiku jazyka staroslověnského ruský slavista Stefan Michajlovič **Kul'bakin** (1873-1941), autor filologicky zaměřených vysokoškolských učebnic (Mluvnice jazyka staroslověnského, 1928, 1948). Vznikem a historií staroslověnštiny se zabýval zejména Fran **Grivec** (1878-1963), slovinský teolog a filolog (Konstantin und Method, 1959). Práce jiného slovinského lingvisty, France

68

Bezljaje (1910-1993), zasahují širší slavistickou problematiku zejména v oblasti zkoumání místních jmen (Slovenska vodná imena I-II, 1956-1961); F. Bezljaj je rovněž autorem díla Etimološki slovar slovenskego jezika (I, 1976). Charvátský slavista Josip **Hamm** (1905-1992) věnoval svou pozornost srbocharvátským dialektům, slovanské akcentologii a staroslověnskému jazyku, zejména hlaholskému písmu a literatuře (Grammatika starocrkvenoslavenskoga jezika, 1947, Čítanka starocrkvenoslavenskoga jezika s riječnikom, 1947).

Zejména od 20. let našeho století se slavistika rychle rozvíjela i mimo vlastní oblast slovanskou a v řadě neslovanských zemí vznikla významná slavistická díla. Velmi rozvinutá je slavistika ve Skandinávii. Za mnoho ostatních uveďme zde aspoň dílo finského slavisty Valentina **Kiparského**, odborníka zkoumajícího mj. germánské výpůjčky v slovanských jazycích (Die gemeinislavischen Lehnwörter aus dem Germanischen, 1934) a autora ruské historické mluvnice (Russische storische Grammatik I-II, 1963-1967). V Anglii pracoval na Oxfordské univerzitě významný slavista Robert **Auty** (1915-1978), zabývající se dějinami novějších spisovných jazyků slovanských a staroslověnštinou (Handbook of Old Church Slavonie II, Texts and Glossary, 1960). Ve Francii se zabývá slavistickou problematikou, zejména v souvislosti s češtinou, Marc **Vey** (* 1899), zaměřující se v poslední době hlavně na otázky slovníku. Z velké slavistické produkce, která vznikla v této době v Německu, uveďme jen dvě syntetická díla užívaná při vysokoškolském studiu. Rudolf **Aitzetmüller** (*1924) s Lindou **Sadnikovou** (*1915) sestavili příruční slovník staroslověnštiny s retrográdním rejstříkem (Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, 1955); R. Aitzetmüller je rovněž autorem široce komparatisticky pojaté mluvnice staroslověnštiny (Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft, 1978). Podobně, tj. na širokém indoevropském srovnávacím základě, je pojata podrobná práce Jurije **Shevelova** (A Prehistory of Slavic, 1964). Maďarskou slavistiku reprezentuje na začátku století zejména Jánoš **Melich** (1872-1964), v jehož díle pokračoval István **Kniezsa** (1898-1965); ten si všímal hlavně slovanských výpůjček v maďarštině (A magyar nyelv szláv jövevény szavai, 1955).

Do opozice tradiční jazykovědy a zejména pokračovatelům mladogramatického směru se postavila jak pojetím jazyka, tak i metodologicky skupina českých, slovenských i zahraničních jazykovědců seskupených v Pražském lingvistickém kroužku. Tzv. pražské strukturalisty ovšem sblížovalo

kritické stanovisko k mladogramatikům s jinou větví naší domácí filologické tradice, s větví předznamenanou dílem Josefa Zubatého. Slavisticky byl výrazně orientován jeden z nejvýznamnějších představitelů pražské školy - Bohuslav **Havránek** (1893-1978). Již jeho nejranější a zároveň nejrozsáhlejší monografie se týká slovesného rodu v slovanských jazycích (Genera verbi v slovanských jazycích I-II, 1928-1937). V roce 1932 píše srovnávací práci o vokalickém systému balkánských jazyků a také později věnuje neustálou pozornost srovnávám slovanských jazyků spisovných, staroslověnštině, dějinám slovanské jazykovědy, slovanské dialektologii a řadě jiných slavistických problémů. B. Havránek se uplatňoval v slavistice i jako výborný organizátor. Byl rovněž redaktorem časopisů Slávia a

69

Slovo a slovesnost. Také český indoeuropeista pracující štrukturalistický Josef Miroslav **Kořínek** (1899-1945) přispěl slavistice svými bádáními z oblasti onomatopoeie a etymologie (připravoval pokračování Bernekrova slovníku). Významně se podíleli na slavistické stránce činnosti Pražského lingvistického kroužku ruští jazykovědci Nikolaj Sergejevič **Trubeckoj** (1890-1938) a Roman **Jakobson** (1896-1982), kteří se věnovali hlavně propracování otázek slovanské a obecné fonologie. Trubeckoj dále zanechal ve své pozůstalosti originálně pojatou mluvnici staroslověnštiny (Altkirchenslavische Grammatik, 1954 vyd. R. Jagoditsch). Jakobson se stal rovněž zakladatelem historické fonologie svými slavnými statěmi Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves (TCLP 2, 1929) a Prinzipien der historischen Phonologie (TCLP 4, 1931), v nichž novou lingvistickou disciplínu rozpracovával právě na materiálu slovanském. Vedle fonologie se Jakobson zabýval také slovanskou (zejména ruskou) morfologií a vydal stručný přehled slovanských jazyků (Slavic Languages, 1955).

Nové zkoumání spisovných jazyků, jazyka básnického a metriky z hlediska funkčního a strukturálního přineslo i do slovanské jazykovědy novou problematiku. Vedle příspěvků Havránkových, Trubeckého a Jakobsonových to vidíme především ve studiích Jana **Mukařovského** (1891-1975) o jazyce umělecké literatury (O jazyce básnickém, 1940) a Josefa **Hrabáka** (1912-1987) z oblasti historické poetiky (Staropolský verš ve srovnání se staročeským, 1937). K pražským štrukturalistům se přimyká zčásti i dílo polského indoeuropeisty Jerzyho **Kuryłowicze** (1895-1978), z něhož jsou pro slavistiku nejcennější práce o přízvuku a gramatických kategoriích (Études indoeuropéennes, 1935; Uaccentuation des langues indoeuropéennes, 1952-1958, Esquisses linguistiques, 1960, The Inflectional Categories of Indo-European, 1964). Názorově má v pozdějším období své činnosti blízko k Pražskému lingvistickému kroužku i zmíněný holandský badatel Nicolaas **van Wijk**. Bulletinem, který přinášel práce členů Pražského lingvistického kroužku, byly Travaux du Cercle linguistique de Prague (1929-1939), zkr. TCLP.

V bývalém Sovětském svazu se rozvíjela v posledním půlstoletí slavistika velmi úspěšně. Patří sem mj. nedokončené dílo Afansije Matvejeviče **Seliščeva** (1886-1961) Slavjanskoje jazykoznanije I (1941), které obsahuje údaje o Slovanech v dobách předhistorických a popis západoslovanských jazyků. Ukrajinský badatel Leonid Arsenovič **Bulachovskýj** (1888-1961) zaměřil svou slavistickou práci především na otázky přízvuku v různých slovanských jazycích (ruštině, ukrajinštině, češtině a bulharštině) a gramatickou analogii. Zkoumal rovněž dějiny ruského spisovného jazyka s obecnou problematikou vzniku spisovných jazyků vůbec (Istoričeskij kommentarij k ruskomu literaturnomu jazyku, 1950; Akcentologičeskij kommentarij k češskomu jazyku, I-III, 1953-1956). Srovnávací mluvnici slovanských jazyků se zabývá Samuil Borisovič **Bernštejn** (*1910). Velkým přínosem pro slovanskou dialektologii a jazykový zeměpis je dílo Rubena Ivanovice **Avanesova** (1902-1982), ruského fonetika, fonologa a dialektologa (Očerki ruskij dialektologii I, 1949). Řady otázek fonologie slovanských jazyků se týkají i práce Sebastiana Konstantinoviče **Šaumjana** (např. Istorija sistemy

70

differencial'nych elementov v pol'skom jazyke, 1958). Viktor Ivanovic **Borkovskij** (*1900) se pak zabýval staršími vývojovými obdobími východoslovanských jazyků, a to hlavně po stránce syntaktické. Za národní rámec své práce vycházejí i rusisté Obnorskij a Vinogradov. Sergej Petrovič **Obnorskij** (1888-1962), žák Šachmatovův, pracoval na otázkách ruské morfologie. O raných

obdobích vývoje spisovné ruštiny pojednávají jeho Očerki po istorii ruskogo literaturnogo jazyka staršego perioda (1946). Viktor Vladimirovič **Vinogradov** (1894-1969) zkoumal ruský jazyk a jeho vývoj, stále přitom přihlížející k ostatním slovanským jazykům (Russkij jazyk, 1947). Vinogradov rovněž pracoval na obecných otázkách lexikologických a stylistických. V předválečném období měl názorové blízko k lingvistice Pražského lingvistického kroužku. Některými otázkami slovanských jazyků, zejména ruštiny, se zabývá obecně lingvisticky orientovaný Jurij Derenikovič Apresjan (*1934; Eksperimental'noje issledovanije semantiki russkogoglagola, 1967; Leksičeskaja sémantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka, 1974).

U nás je moderněji pojatá slavistika reprezentována kromě jazykovědců z doby před druhou světovou válkou mladší generací lingvistů. Na čelném místě je nutno jmenovat Karla **Horálka** (1908-1992), zaměřujícího se na různé aspekty srovnávací mluvnice slovanské, autora přehledné a podrobné příručky Úvod do studia slovanských jazyků (1955, 1962). Alexander V. **Isačenko** (1910-1978) se věnoval zejména srovnávacím otázkám tvaroslovným i syntaktickým (Grammatičeskij stroj ruskogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija I-II, 1954-1961) a otázkám vzniku a počátků spisovných jazyků slovanských (Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok, 1943; Začiatky vzdelenosti vo Veľkomoravskej ríši, Jazykovedný zborník 1946-1947). Vývoj praslovanského fonologického a gramatického systému se stal předmětem zájmu Františka Václava **Mareše** (1922-1994), srovn. Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty (Slávia 25, 1956), Diachronische Phonologie des Ur- und Friihslawischen, 1969, Vznik a raný vývoj slovanské deklinace, in Čs. přednášky pro V. mezinár. sjezd slavistů 1963. Igor **Němec** (*1924) se věnoval otázkám slovanské srovnávací mluvnice a zaměřil se na praslovanské sloveso (Genese slovanského systému vidového, 1958); nověji se obírá českou a slovanskou slovo tvorbou a slovníkem vůbec (Rekonstrukce lexikálního vývoje, 1980). Srovnávací syntax slovanskou zpracovával zevrubně Jaroslav **Bauer** (1924-1969) (Vývoj českého souvětí, 1960; Syntactica slavica, 1972). Rovněž Radoslav **Večerka** (*1928) se věnuje bádáním syntaktickým v oblasti praslovanštiny a staroslověnštiny (Syntax aktivních participií v staroslověnštině, 1961) a v dějinách slavistiky; zabývá se i problematikou staroslověnštiny jako nejstaršího spisovného jazyka u nás (Slovanské počátky české knižní vzdělanosti, 1963). Široce slavisticky byl zaměřen český polonista a sorabista Jan **Petr** (1931-1989), autor Úvodu do politických a kulturních dějin Lužických Srbů (1963) a spoluautor Základů slovanské jazykovědy I (1966); napsal i Základy slovinštiny (1971).

Při badatelské činnosti bohemistické zasahoval do širší srovnávací problematiky slovanské svými historickofonologicky orientovanými pracemi Arnošt **Lamprecht**

71

(1919-1985) (Vývoj fonologického systému českého jazyka, 1966, 1968); významné jsou Lamprechtovy příspěvky k chronologii vývoje praslovanštiny a slovanských jazyků (Praslovanština, 1987). Podobně i práce Miroslava **Komárka** (*1924) o otázkách českého hláskosloví a tvarosloví jsou široce slavisticky fundovány (Historická mluvnice česká I, Tvarosloví, 1958, 1962). Rozmanitými fonologickými a gramatickými problémy slovanskými i baltoslovanskými se zabýval Pavel **Trost** (1907-1987) ve svých pronikavých statích (uveřejněných nověji ve výběru v souboru Studie o jazycích a literatuře, 1995).

I významní slovenští slovakisté přispívají svými pracemi ke zkoumání otázek slavistických. Na širokém porovnávacím základě pracuje Ľubomír **Durovič** (*1925) ve své Modálnosti (1956) i v Paradigmatice spisovnej ruštiny (1964, 1970). Platí to také o Jozefu **Růžičkovi** (1916-1989), který pracoval jak ve fonologii (Z problematiky slabiky a prozodických vlastností, 1947), tak zejména v oboru syntaxe (Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku, 1956). Rovněž se to týká morfologických, slovo tvorných a lexikologických prací Jána **Horeckého** (*1920), např. jeho Morfématickej struktury slovenčiny (1964). Vincent **Blanár** (*1920) věnuje mnoho pozornosti porovnávacímu studiu slovanských jazyků ve svých pracích z historické lexikologie, toponomastiky a obecné onomastiky (Zo slovenskej historickej lexikológie, 1961). Slavisticky je zaměřeno i slovakistické bádání Rudolfa **Krajčoviče** (*1927), zejména jeho syntetické práce Náčrt dějin slovenského jazyka (1964) a Slovenčina a slovanské jazyky I (1974). Tuto řadu slavisticky

orientovaných slovakistů ovšem předznamenává významný slovenský člen Pražského lingvistického kroužku Ludovít **Novák** (1908-1992) svými fonologickými studiiemi v Travaux du Cercle linguistique de Prague a svými pracemi K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenčině (1931), Jazykovědné glosy k československej otázke (1935) a K nejstarším dejinám slovenského jazyka (1980). Na slavistické základně jsou koncipovány i práce Eugena **Paulinyho** (1912-1983) a podobně jako u předešlého badatele rozvíjejí základní myšlenky pražské školy v oboru fonologie (Fonologický vývin slovenčiny, 1963) a gramatiky (Struktura slovenského slovesa, 1943); v souvislosti se zkoumáním dějin slovenského jazyka zabýval se Pauliny i kulturním jazykem Velké Moravy a vznikem spisovných jazyků ostatních Slovanů (Dejiny spisovnej slovenčiny 1, 1966). Pro slavistická zkoumání má značný význam i široce pojatý Atlas slovenského jazyka (díl I.-1968, díl II.-1980, díl III.-1978, díl IV.-1984) vydávaný Jazykovědným ústavem Ludovíta Štúra.

Z našich rusistů se ve svých studiích, věnovaných většinou syntaxi, dotýkají obecnějších otázek slavistických zejména Roman **Mrázek** (1921-1989), srov. jeho monografie Sintaksis ruskogo tvořitel'nogo (1964) a Sravnitel'nyj sintaksis slavjanskich literaturnykh jazykov. Ischodnyje struktury prostogo predloienija (1990), Helena **Běličová-Křížková** (* 1929), srovn. Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině (1960), a Vladimír **Barnet** (1924-1983), podobně jako předchozí autoři spojující zkoumání rusistická se slavistickou jazykovědnou komparatistikou (Vývoj systému participií aktivních v ruštině, 1965).

72

Po druhé světové válce slavistický ruch opět zintenzívněl. Zvláště přibývá nových slavistických časopisů ve slovanských zemích i jinde a v časopisech orientovaných obecněji lingvisticky se objevuje více příspěvků o slovanských jazycích.

V bývalém Sovětském svazu vznikají Izvestija Akademii nauk SSSR, Otdelenije literatury i jazyka (1941); Učeny je zapiski Institutu slavjanovedenija AN SSSR (1949); Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedenija AN SSSR (1951); Trudy Instituta jazykoznanija (1953); Doklady i soobščeniija Instituta jazykoznanija (1953). Obecně jsou zaměřeny Voprosy jazykoznanija, které byly založeny r. 1952; je v nich však věnováno mnoho místa i problematice slavistické.

Na Slovensku je vydáván od r. 1946 Jazykovědný zborník SAVU (od r. 1953 s názvem Jazykovědný časopis), od r. 1956 Jazykovědné štúdie, od r. 1966 Slavica slovaca. V Polsku se objevuje Lingua Posnaniensis (1948) a Studia z filologii polskiej i slowiańskiej (1955), k staršímu časopisu Slavia occidentalis přibývá jeho protějšek Slavia orientalis (1952). V Bulharsku byla založena Izvestija na Instituta za bálgarski ezik (1951) a vedle smíšeného časopisu Ezik i literatura (1946) bulharisticko-slavisticky zaměřený Bálgarski ezik (1951); paleoslovenistice je věnován nový odborný žurnál Paleobulgarica (1977). V Budyšině vychází od r. 1952 lužickosrbský Letopis Instituta za serbski ludozpyt, r. A, v Jugoslávii pak Razprave AZU (1943) a Slavistična revija (1948) v Lublani a záhřebské Slovo (1952).

I v neslovanských zemích publikují slavisté v nových časopisech. Jsou to například maďarská Studia Slavica (1955); v Rakousku vychází od r. 1950 ročenka Wiener slavistisches Jahrbuch, v Německu Zeitschrift für Slavistik (1956), Die Welt der Slaven a Anzeiger für slavische Philologie; v Anglii vydávají od r. 1950 Oxford Slavonic Papers, v Itálii Ricerche Slavistiche (1952), v Kodani Scando-Slavica (1954), v USA Slavic Review (dříve The American Slavic and East European Review, od 1942), Slavic Word (1945), Harvard Slavic Studies a další časopisy.

V naší republice se věnovala slavistickému bádání veliká péče. Systematicky se jím zabývají především různá lingvistická pracoviště Československé/České akademie věd. Monumentálním dílem Slovanského ústavu ČAV je Slovník jazyka staroslověnského, který vychází od r. 1958. I. díl vyšel r. 1966, II. díl r. 1973, III. díl vyšel r. 1977 a poslední díl je těsně před dokončením. Je to dílo ve světě jedinečné, obsahuje úplný dokladový materiál z 80 rukopisně i literárně nejstarších staroslověnských památek. Jeho stručnějším protějškem je moskevský jednosvazkový Staroslavjanskij slovať (po rukopisjám X-XI vekov), 1994, obsahující slovní zásobu všech kanonických staroslověnských památek. Na jeho vydání spolupracovala česká i ruská akademická pracoviště pod redakcí R. M. Cejtinové, Radoslava Večerky a Emilie Bláhové. Akademické ústavy

různých slovanských národů pracují dále na rozsáhlém projektu všeslovanského lingvistického atlasu. Výběrovou bibliografií slavistických prací 19. a 20. století vydali američtí slavisté Edward **Stankiewicz** a Dean S. **Worth** (A Selected Bibliography of Slavic Linguistics I-II, 1966-1970).

73

4.2. Přehled vývoje české jazykovědy

Odborný zájem o češtinu se začíná u nás projevovat ve 14.-15. století (srov. např. veršované slovníky Bartoloměje z Chlumce čili tak řečeného **Klaret** z poloviny 14. století). M. Jan **Hus** (1371?-1415) sblížil spisovný jazyk s lidovým a zbavil ho zastaralých tvarů a položil systematický základ českému diakritickému pravopisu (De orthographia Bohemica, mezi 1406-1412). Ve stejném spise Hus charakterizoval specifické rysy pražské výslovnosti na počátku 15. století. V ohledu hláskoslovném zastával Hus konzervativní hlediska.

Další zkoumání českého jazyka je spjato s činností Českých bratří (od poloviny 15. do začátku 17. století). Roku 1533 byla vytištěna v Náměšti nad Oslavou česká mluvnice kališnického kněze Beneše **Optáta**, Petra **Gzela** a Václava **Filomatesa**. V letech 1550-1571 byla komentována a doplněna Janem Blahoslaveni (1523-1571), biskupem Jednoty bratrské. Tyto dodatky obsahují mnoho cenných překladatelských poznatků a zkušeností, jakož i řadu užitečných informací o stavu českého spisovného jazyka v 16. století a zásadách jazykové kultury v prostředí českobratrském. (Jan Blahoslav přeložil do češtiny Nový zákon, vyd. 1564). Blahoslavovy dodatky přinášejí i první autentické, byť nesoustavné zprávy o různých nářečních jevech z několika oblastí Moravy a Čech a dobové názory na rozšíření, rozdíly a klasifikaci slovanských jazyků.

Vzorem pozdějších českých gramatik se stala mluvnice Slováka Vavřince **Benediktiho z Nudožer** (asi 1555-1615), vydaná latinsky r. 1603 (Grammaticae Bohemicae ... libri duo). Zachycovala jazykovou normu období kralického. (Bible kralická byla vydána v letech 1579-1594.) Mluvnice 17.-18. století svědčí o uvolňování české jazykové normy. Z nich byla odborně nejvyspělejší Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae, vydaná latinsky Václavem **Rosou** (1620/1621-1689) r. 1672. V českém mluvnictví pokračoval na Slovensku Pavel **Doležal** (1700-1778) svou mluvnici češtiny vydanou pod názvem Grammatica Slavico-Bohemica (1746).

Skutečně vědecké zkoumání českého jazyka začíná v období národního obrození na konci 18. století a na začátku 19. století a je spojeno především s činností jednoho ze zakladatelů slavistiky - Josefa **Dobrovského** (1753-1829). V jeho díle Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache (1809, 1819) je patrná tendence k zobecňování a systematizaci gramatických jevů. Zvláštní význam pro pozdější jazykovou (hlavně terminologickou) praxi měly názory Dobrovského na tvoření slov v češtině. Dobrovský se zamýšlel často i nad dějinami jazyka (zejména v díle Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, 1791-1792, 1818). Dobrovský rovněž sestavil praktický slovník německo-český, jímž podal stručnou charakteristiku stavu české slovní zásoby na přelomu 18. a 19. století (Ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches synonymischphraseologisches Wörterbuch, 1821). Česká slovní zásoba minulosti i přítomnosti byla v poměrné úplnosti zachycena a kodifikována v pětidílném Slovníku česko-německém (1834-1839) Josefa **Jungmanna** (1773-1847).

74

Významný filolog Pavel Josef Šafařík (1795-1861) vydal s Františkem **Palackým** (1798-1876) nejstarší památky českého jazyka (Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache, 1840) a jako úvod k prvnímu dílu Výboru z literatury české napsal Počátky staročeské mluvnice (1845), první pokus o práci tohoto druhu.

Skoro veškerá jazykovědná bohemistická práce, o níž se opírá naše poznání vývoje českého jazyka a v některých směrech i jeho současného stavu, začíná až v poslední třetině 19. století. Ústřední osobností této doby byl Jan **Gebauer** (1838-1907), zakladatel české historickosrovnávací jazykovědy, autor Historické mluvnice jazyka českého, jejíž I. a II. díl, obsahující hláskosloví a tvarosloví, vyšel v letech 1894-1898 a jejíž IV. díl, obsahující skladbu, vydal r. 1929 Fr. **Trávníček**. (Gebauerova Historická mluvnice nezahrnuje tvorem slov.) Gebauerovou zásluhou je i kodifikace současné gramatické normy, a to ve školní Mluvnici české (18901), vydávané později V. **Ertlem**

(1926), a v Příruční mluvnici jazyka českého (1900), o jejíž další vydání se zasloužil Fr. Trávníček (1836-1906). Gebauer sestavil rovněž Slovník staročeský; I. díl (A - J) vyšel roku 1903 a II. díl (K - netbalivost) dokončil roku 1916 po smrti Gebauerově jeho žák Emil **Smetánka** (1875-1949). Staročeský slovník je dokončován péčí staročeského oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV; s vydáváním se začalo r. 1968, r. 1976 byl dokončen III. díl (na - objíjeti se) a brzy bude vydán i díl IV. Emil Smetánka s Adolfem **Paterou** (1836-1912) rovněž doplňovali Gebauerovo dílo řadou edic významných staročeských literárních památek.

Na lexikografickou práci Jungmannovu navazoval v druhé polovině 19. století František **Štěpán** Kott (1825-1915) svým Česko-německým slovníkem, zvláště gramati-cko-fraseologickým (I-IV a 3 svazky dodatků, 1878-1896). Kottův slovník obsáhl mnoho nového materiálu, zejména nářečního, avšak pro svou nepřehlednost nedosáhl významu svého velkého předchůdce.

Do bohemistiky zasáhl plodně i slavný český indoeuropeista (známý svými pracemi o sanskrtu a baltských i slovanských jazycích, jakož i etymologickými výzkumy, viz str. 65) Josef **Zubaty** (1855-1931), který se zejména v posledních desíletích svého života věnoval i některým otázkám české syntaxe a lexikologie (Studie a články I-II, 1945-1954). Z ostatních českých indoeuropeistů se o bohemistiku zasloužil především žák Zubatého Václav **Machek** (1894-1965), a to svými studii i rozsáhlými díly etymologickými (Česká a slovenská jména rostlin, 1954; Etymologický slovník jazyka českého, 1968), a obecně lingvisticky orientovaný Josef Miroslav **Kořínek** (1899-1945), který kromě drobnějších studií přispěl k bohemistice zejména dílem bibliografickým, publikovaným v časopise Zeitschrift für slavische Philologie v letech 1935-1939 (Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928-1932), a spoluprací na Bibliografii československých prací lingvistických a filologických (za léta 1932-1935).

Na otázky jazykové kultury a na studium současného jazyka byl zaměřen vydavatel Gebauerovy Mluvnice české Václav **Ertl** (1875-1929), který na rozdíl od svého současníka J. Zubatého zastával často hlediska puristická. Na konci svého života našel správnější přístup k jazykové kultuře, o čemž svědčí i sborník jeho statí Časové

75

úvahy o naší mateřtině (1929). V něm uplatňuje svou teorii "dobrého autora", tj. názor, že spisovný úzus, jak se utváří v nejlepších dílech literárních jisté doby, je rozhodčím správnosti v jazyce. Puristickými tendencemi byl v prvních dvou desíletích své existence nesen i populární časopis pro jazykovou kulturu Naše řeč, o jehož založení se zasloužil Josef **Zubaty**; tento časopis vychází od roku 1917.

Ve zkoumání dějin českého jazyka pokračoval Václav **Flajšhans** (1866-1950) jako editor starých památek, zejména spisů Husových, a autor přehledu dějin spisovného jazyka (Náš jazyk mateřský, 1924) a dále František **Ryšánek** (1877-1969), který se zabýval dílem Petra Chelčického a sestavil Slovník k Žilinské knize (1944). František **Trávníček** (1888-1961) jako pokračovatel Gebauerův vydal souhrnnou práci všímající si i historické dialektologie - Historickou mluvnici československou (1935) - a později jako 3. díl kolektivní Historické mluvnice české Skladby (1956). Příspěvkem k poznání vývoje češtiny je i dílo romanisty Karla **Skály-Rochera** (1863-1934) Gramatický rod a vývoj českých deklinací jmenných (1934).

Bohemistice věnovali část svého díla i významní čeští slavisté. Václav **Vondrák** (1859-1925) zaměřil svou pozornost především na úlohu a význam staroslověnštiny na naší půdě (O původu Kijevských listů a Pražských zlomků, 1904) a na dějiny spisovné češtiny (Vývoj současného spisovného jazyka českého, 1926). František **Pastrnek** (1853-1940) se obíral otázkou cyrilometodějskou i ve vztahu k dějinám českého a slovenského jazyka (Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, 1902) a byl jedním z iniciátorů založení redakce Příručního slovníku jazyka českého. Oldřich **Hujer** (1880-1942) sestavil přehledné příručky zachycující zejména vývoj češtiny (Úvod do dějin jazyka českého, 1914, 1924, 1946; Vývoj jazyka a československého, Československá vlastivěda III, 1934). Slavista Miloš **Weingart** (1890-1939) ve svých pracích přispěl jednak k poznání dějin českého jazyka a české jazykovědy (Vývoj českého jazyka, 1918; Slovanská filologie v československé literatuře. Československá vlastivěda X, 1931), jednak k propracování zásad jazykové kultury (Zvuková kultura českého jazyka, ve sborníku Spisovná

čeština a jazyková kultura, 1932).

Ve 20. letech XX. století začíná činnost Pražského lingvistického kroužku (viz výše). Jako opozice proti mladogramatikům snažil se český strukturalismus opírat o fakta současného jazyka, a proto měl pozitivní úlohu při řešení řady bohemistických problémů. Metodu srovnávání češtiny s jazyky odlišné struktury uplatňoval ve svých bohemistických i anglistických pracích Vilém **Mathesius** (1882-1945), v jehož díle najdeme i mnoho cenných závěrů obecně lingvistických (*Čeština a obecný jazykozpyt*, 1947; *Řeč a sloh*, ve sborníku *Čtení o jazyce a poesii I*, 1942; *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*, 1961). Záslužným dílem Pražského lingvistického kroužku byl sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), který vyjasnil v diskusi s puristy z Naší řeči mnoho otázek užitečných pro jazykovou praxi a stanovil obecné zásady pro kulturu jazyka. Redaktorem sborníku byl vedle M. Weingarta náš nejvýznamnější bohemista nové doby Bohuslav **Havránek** (1893-1978), jenž přispěl do knihy zásadní statí *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*; dal tím základ k funkčnímu pojetí rozvrstvení spisovného jazyka a k funkční stylistice. Havrá-

76

nek podal také souborný výklad vývoje spisovné češtiny v *Československé vlastivědě* (řada II, 1936). Řada významných prací bohemistických z díla B. Havránka byla shrnuta do sborníku *Studie o spisovném jazyce* (1963). Pražský lingvistický kroužek má největší podíl na vzniku a propracování fonologie českého jazyka, a to zejména Roman **Jakobson** (1896-1982), Bohumil **Trnka** (1895-1984) a Josef **Vachek** (1909-1996) (*J. Vachek, Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*, 1968). Po druhé světové válce na jejich dílo navázal ve Spojených státech Henry **Kučera** (*The Phonology of Czech*, 1961; *H. Kučera - G. K. Monroe, A Comparative Quantitative Phonology of Russian, Czech, and German*, 1968). Naproti tomu české fonetice věnoval své dílo Milan **Romportl** (1921-1982) (výklady o českém přízvuku a intonaci v akademické *Mluvnici češtiny I*, 1986). Otázkám morfolgie z hlediska typologického věnoval pozornost Vladimír **Skalička** (1909-1991) (*Vývoj české deklinace*, 1941; *Typ češtiny*, 1951). Na pomezí literární vědy a lingvistiky vznikaly studie o básnickém jazyce Jana **Mukařovského** (1891-1975) (*Kapitoly z české poetiky I-III*, 1948). Záslouhou členů Pražského lingvistického kroužku byl založen časopis *Slovo a slovesnost* (1935), který dnes uveřejňuje články převážně lingvistické.

Česká dialektologie po průkopnických dílech Aloise Vojtěcha **Šembery** (1807-1882) (*Základové dialektologie československé*, 1864) a Františka **Bartoše** (1837-1906), autora *Dialektologie moravské* (1886-1895) a *Dialektického slovníku moravského* (1906), si v první čtvrtině XX. století osvojila metody jazykového zeměpisu. Dosažené úspěchy umožnily Bohuslavu Havránkovi napsat roku 1934 souhrnnou práci o českých nářečích (*Československá vlastivěda III*). V jazykově zeměpisném zkoumání pokračovala dialektologická pracoviště Ústavu pro jazyk český ČSAV v Praze a v Brně. Ve 30. letech vytvořil nový, ve své době velmi dokonalý typ dialektologické monografie Adolf **Kellner** (1904-1953), a to zejména ve *Štramberském nářečí* (1939) a *Východolašských nářečích I-II* (1946-1949); Kellner je rovněž autorem přehledného *Úvodu do dialektologie* (1954). Kellnerovy práce se staly vzorem Františkovi **Svěrákovi** (1906-1976) pro popis některých nářečí moravských (*Boskovické nářečí*, 1941; *Karlovícké nářečí*, 1957; *Nářečí na Břeclavsku a dolním Pomoraví*, 1966; *Brněnská mluva*, 1971). František **Kopečný** (1909-1990) je autorem důkladné a teoreticky podnětné dialektologické monografie z oblasti centrálně hanácké (*Nářečí Určic a okolí*, 1957). Slovní zásoba hanáckého nářečí slavkovsko-bučovického je pak zachycena ve slovníku sestaveném Aloisem **Gregorem** (1888-1971) (*Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*, 1959).

Na Kellnerovo dílo navazují tvůrčím způsobem jeho přímí i nepřímí žáci. Arnošt **Lamprecht** (1919-1985) rozvíjel výzkum dialektů lašských a moravských a výsledky své práce zasadil do širších souvislostí slovanských, zejména pak hledal zákonitosti vývoje západoslovanského fonologického systému (*Středoopavské nářečí*, 1953; *Slovník středoopavského nářečí*, 1963; *Vývoj fonologického systému českého jazyka*, 1966, 1968). Jan **Chloupek** (*1928) se zaměřil na problematiku interdialektu a nářeční syntax, především v archaických nářečích východomoravských, jakož i na syntaktické jevy mluveného jazyka vůbec (*Aspekty dialektu*, 1971).

syntaxe bylo prohloubeno a obohaceno dvěma monografiemi brněnských dialektologů: Věry **Micháلكové-Lamprechtové** (*1925) - Studie o východomoravské nářeční větě A (1971) - a Jana **Balhara** (*1931) - Skladba lašských nářečí (1974). Svým zaměřením k dialektologii převážně inklinoval Jaromír **Bělič** (1914-1977), jenž věnoval obsáhlou regionální studii moravskému nářečí přechodného pásu dolského (Dolská nářečí na Moravě, 1954). Bělič se později zabýval především aktuálními otázkami obecné češtiny, spisovného jazyka a jeho hovorové podoby, jakož i vztahem mezi češtinou a slovenštinou (Sedm kapitol o češtině, 1955); hlavním jeho dialektologickým dílem je syntetický přehled Nástin české dialektologie (1972). Volným doplněním tohoto díla je kolektivní čítanka České nářeční texty, vydaná r. 1976 pod redakcí A. Lamprechta a V. Micháلكové-Lamprechtové. Dialektologické pracoviště Ústavu pro jazyk český v Praze se zaměřuje na průzkum nářeční situace v Čechách; uveďme pouze dvě monografie jeho vedoucích pracovníků: Jaroslav **Voráč** (1910-1989) je autorem Českých nářečí jihozápadních I-II (1955-1976), Slavomír **Utěšený** (1925-1989) zkoumal nářeční rozhraní česko-moravské (Nářečí přechodného pásu česko-moravského, 1960). Ústředním úkolem pražského pracoviště je vypracování českého dialektologického atlasu; zatím vydali I. svazek Jan **Balhar** a Pavel **Jančák**, Český jazykový atlas 1, 1992. Významný je rovněž podíl českých dialektologů na všeslovanském lingvistickém atlasu.

Po druhé světové válce se věnuje velká pozornost zkoumání vývoje i současného stavu českého jazyka. Významná jsou zejména syntetická díla zaměřená na potřeby vysokoškolského studia. Na konci padesátých let začíná vycházet kolektivní práce Historická mluvnice česká. První díl - Hlásokslaví - napsal Miroslav **Komárek** (1958, 1962). Autory dvou svazků druhého dílu - Tvarosloví I-II (1964-1967) - jsou Václav **Vážný** (1892-1966), známý hlavně jako slovakista a dialektolog, a slavista Antonín **Dostál** (*1907). Syntaktický vývoj češtiny je zpracován Františkem Trávníčkem ve třetím díle (Skladba, 1956, 1962). Toto zpracování historické mluvnice české je při všech svých vědeckých kvalitách bohužel neúplné a koncepčně nejednotné. Jeho značně zdařilejším protějškem je novější učebnice - Historický vývoj češtiny (1977). Její autoři - Arnošt Lamprecht, Dušan **Šlosar** (*1930) a Jaroslav **Bauer** (1924-1969) - tvůrčím způsobem pokračují v tradici pražské školy v oboru historické fonologie, morfologie i skladby. Pro studium staré češtiny je nezbytný slovník. Protože dokončení velkého Staročeského slovníku je dosti vzdálený cíl, vydali Jaromír Bělič, Adolf Kamiš a Karel Kučera Malý staročeský slovník (1979). Pro poznání staršího jazyka je významná edice rekonstruovaného textu staročeského překladu bible, o níž se zasloužil slavista Vladimír **Kyas** (1917-1990) (Staročeská Bible drážďanská a olomoucká I -1981, II - 1985, III - 1988, IV - v tisku, V - nedokončeno).

Gramatické otázky současné češtiny byly v tomto období středem neúnavného zájmu Františka Trávníčka; ten vydal v letech 1948-1949 dvousvazkovou Mluvnici spisovné češtiny (2. vydání 1951). Vedle ní vyšla již v několika vydáních stručnější a přehlednější Česká mluvnice Bohuslava Havránka a Aloise **Jedličky** (*1912) (1951, 1960, 1963, 1970, 1981). Syntax současné češtiny byla kromě II. dílu Trávníčkovy

Mluvnice spisovné češtiny nejpodrobněji zpracována Vladimírem **Šmilauerem** (1895-1983) v Novočeské skladbě (19471, 19662, 19692 dotisk). Originálním dílem, v němž je syntax češtiny pojata zcela moderním způsobem, jsou Základy české skladby (19581, 19622) Františka **Kopečného** (*1909); jejich autor zpracoval na vysoké teoretické úrovni problematiku vidu v češtině (Slovesný vid v češtině, 1962). Po Kopečného Základech se dostalo české syntaxi dalšího úspěšného zpracování ve Skladbě spisovné češtiny (19721, 19752) Jaroslava **Bauera** a Miroslava **Grepla** (*1929). Otázkám sémantické morfologie a některým problémům syntaxe, stylistiky i organizace textu se věnuje Karel **Hausenblas** (*1923), srov. jeho Výstavbu jazykových projevů a styl (1972). Široký okruh bohemistických otázek zabírá dílo Františka **Daneše** (*1919): od jevů intonačních a syntaktických i morfologických až k funkční perspektivě výpovědi a gramaticke textu (Intonace a věta ve spisovné češtině, 1957; Věta a text, 1985). Na obor morfologie v širokém slova smyslu, zvláště pak na slootovorbu je soustředěna pozornost Miloše **Dokulila** (*1912), autora

Teorie odvozování slov v češtině, jež je I. dílem kolektivní práce Tvoření slov v češtině (I, 1962; II - Odvozování podstatných jmen, 1967). Vedle historické fonologie věnuje pozornost jevům morfologickým a gramatickým kategoriím v současné češtině Miroslav Komárek. Fonologická a syntaktická problematika češtiny zajímala i obecně slovansky zaměřeného Karla Horalka (1908-1992). Mnoha bohemistickými problémy, ale zejména otázkami česko-německých jazykových vztahů a problematikou slangu a argotu se zabývají velmi originální drobnější práce Pavla **Trosta** (1907-1987; Studie o jazycích a literatuře, 1995).

V oblasti stylistiky současného jazyka i jazyka národního obrození pracuje Alexandr **Stich** (*1934, Stylistické studie I, 1974). Stylistickým a lexikologickým jevům v nové češtině je věnována speciální práce o synonymech od Josefa **Filipce** (*1915) - Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie (1961). Společně s Františkem Čermákem vydal Filipец soubornou práci Česká lexikologie (1985). Sféra citových významových odstínů v českém slovníku byla zpracována Jaroslavem **Zimou** (1902-1984) v práci Expresivita slova v současné spisovné češtině (1961). Otázkám české frazeologie se intenzívně věnuje František **Čermák** (*1940), hlavní vydavatel Slovníku české frazeologie a idiomatické (Přirovnání, 1983; Výrazy neslovesné, 1988, Výrazy slovesné I-II, 1994). Starším fázím vývoje české slovní zásoby a metodám jejího zpracování se věnuje Igor **Němec** (*1924) (Vývojové postupy české slovní zásoby, 1968, Rekonstrukce lexikálního vývoje, 1980).

Činnost našich lexikografií v čele s Milošem **Helclem** (1904-1979) byla do konce padesátých let soustředěna kolem vydávám devítisvazkového Příručního slovníku jazyka českého (1935-1957). Po jeho ukončení se přikročilo ihned k vydání čtyřsvazkového (středního) normativního Slovníku spisovného jazyka českého (1960-1971). Pro běžného uživatele je určen jednosvazkový Slovník spisovné češtiny (1978), který je modernějším ekvivalentem staršího, ale doposud populárního Slovníku jazyka českého, sestaveného Pavlem **Vášou** a Františkem **Trávníčkem** (1937, 1941, 1946, 1952). Významným lexikografickým činem je edice frekvenčního slovníku češtiny (Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce, 1961), na jehož zpracování se podíleli

79

Jaroslav **Jelínek** (*1908), Josef V. **Bečka** (*1903) a Marie **Těšitelová** (*1921); na frekvenční slovník navazuje teoretická práce Marie Těšitelové věnovaná statistickému zpracování lexikální zásoby současného spisovného jazyka (Otázky lexikální statistiky, 1974). Další cenné statistické údaje o češtině, jakož i morfematically segmentaci českých slov obsahuje Retrogradní morfematically slovník češtiny s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních (1975) od Eleonory **Slavičkové**. Zpracování synonymického bohatství češtiny se ujal Jiří **Haller** (1896-1971) a Josef V. **Bečka** (*1903) s lexikografickým kolektivem. Výsledkem jejich práce jsou zatím tři svazky Českého slovníku věcného a synonymického (I, 1969; II, 1974; III, 1977; IV. rejstřík 1986).

Česká lingvistická produkce byla po druhé světové válce soustavně sledována Zdeňkem Tylem v Bibliografii české lingvistiky za léta 1951-55 (1957) a dále každoročně ve Slově a slovesnosti do r. 1963; od r. 1964 vychází opět knižně jako Česká jazykověda až do svazku obsahujícího produkci za rok 1970 (vydaného roku 1972), pak v Novinkách literatury (Společenské vědy. Řada VI.) a v Bibliografii české lingvistiky vydávané Ústavem pro jazyk český ČSAV.

O soustavný vědecký výzkum češtiny pečuje Ústav pro jazyk český Československé (nyní České) akademie věd (založený r. 1946) s pracovišti v Praze a v Brně. Vedle jeho lexikografického oddělení, které pečuje o vydávám slovníků českého jazyka, rozvíjí rozsáhlou vědeckovýzkumnou činnost oddělení staročeské, novočeské, dialektologické, onomastické, jakož i oddělení matematické a aplikované lingvistiky s oddělením fonetickým. Stěžejním dílem syntetické povahy je vědecká Mluvnice češtiny I-III (1986-1987), na niž pracovali jak lingvisté z novočeského oddělení Ústavu pro jazyk český, tak i řada dalších českých lingvistů mladší generace, hlavně z bohemistických pracovišť na vysokých školách.